

Piotr FRĄCZEK¹

SYTUACJA OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH NA LOKALNYM RYNKU PRACY W CZASIE SPOWOLNIENIA GOSPODARCZEGO

Sytuacja osób niepełnosprawnych na rynku pracy zależy od wielu czynników, w tym także od stanu gospodarki danego kraju. W czasie spowolnienia gospodarczego osoby niepełnosprawne mogą być w znacznie gorszym położeniu na rynku pracy niż osoby zdrowe. Artykuł prezentuje wyniki badania empirycznego dotyczącego sytuacji osób niepełnosprawnych na lokalnym rynku pracy w czasie spowolnienia gospodarczego w powiatach sanockim, leskim i bieszczadzkim. Artykuł jest także próbą poznania poglądów osób niepełnosprawnych na pracę zawodową i przejawów dyskryminacji, jakie osoby te napotykają na rynku pracy.

1. WSTĘP

Osoby niepełnosprawne są specyficzną grupą społeczną, której położenie na rynku pracy zależy od wielu czynników. W przypadku niepełnosprawnych aktywność na rynku pracy determinują nie tylko te czynniki, które są istotne u osób zdrowych, ale dodatkowe ograniczenia może także nakładać stan zdrowia². O tym, że osoby dotknięte niepełnosprawnością są grupą o szczególnie trudnej sytuacji na rynku pracy w Polsce mogą świadczyć m.in. zapisy aktualnych aktów prawnych³.

Istotnym determinantem sytuacji osób niepełnosprawnych na rynku pracy jest także stan gospodarki danego kraju, a mówiąc ściślej to, w jakiej fazie cyklu koniunkturalnego dana gospodarka się znajduje. Dostępne wyniki badań empirycznych (zwłaszcza zagranicznych)⁴ pozwalają dostrzec, iż popyt na pracę niepełnosprawnych jest ściśle uzależniony od cyklów koniunkturalnych, występujących w każdej gospodarce⁵. Można więc zatem postawić hipotezę, że w przypadku zatrudnienia osób niepełnosprawnych na rynku pracy istnieje tak zwana zasada LIFO (ang. last in first out)⁶.

¹ Dr Piotr Frączek, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Jana Grodka w Sanoku.

² Zob. M.K. Jones, *Is there employment discrimination against the disabled?*, "Economics Letters", Elsevier, vol. 92(1) 2006, s. 32-37, July.

³ Art. 49 ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. *O promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy* (Dz. U. z 2008 r. nr 69 poz. 415 z późn. zm.).

⁴ Por. E.H. Yelinand P.P. Katz, (1994), *Labor force trends of persons with and without disabilities*; "Monthly Labor Review", October 1994; D. Kruse, L. Schur (2003), *Employment of People with Disabilities Following the ADA*; "Industrial Relations" 42(1), p. 31 – 66; R.V. Burkhauser, M.C. Daly, A.I. Houtenville, N.Nargis. (2001), *Economic outcomes of working-age people with disabilities over the business cycle: an examination of the 1980s and 1990s*; Working Papers in Applied Economy Theory 2001-17, Federal Reserve Bank of San Francisco.

⁵ Zob. także J.A. Schumpeter (1927), *The Explanation of the Business Cycles*; "Economica", Vol. VII, s. 286 - 311.

⁶ O zasadzie LIFO można mówić także przy zatrudnianiu migrantów w krajach europejskich np. Polaków na irlandzkim rynku pracy, w tym przypadku mówi się o niepisanej zasadzie „ostatni przyjęty, pierwszy zwolniony” (zob. Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej- Departament Migracji, Informacja w

W sytuacji, gdy gospodarka znajduje się w fazie cyklu koniunkturalnego, określanej jako „szczyt dobrej koniunktury”, bądź ewentualnie podczas fazy „poprawy”, zaczyna następować wzrost popytu przedsiębiorstw na pracę osób niepełnosprawnych, co jest spowodowane zwiększeniem się wielkości produkcji, konsumpcji oraz cen. Stąd też pracodawcy, potrzebując nowych pracowników godzą się na zatrudnianie niskokwalifikowanych niepełnosprawnych, ponieważ traktują tę grupę społeczną jako swoisty zapas zasobu pracy, do którego sięgają w przypadku, gdy zmniejsza się, bądź wyczerpuje podaż zdrowych pracowników. Jeżeli gospodarka znajduje się w fazie „załamania” lub „dna kryzysu”, spada popyt na pracę niepełnosprawnych. W fazach spadku ekonomicznego mniejsza produkcja pociąga za sobą mniejsze zatrudnienie, następuje wzrost liczby osób, poszukujących pracy, co sprawia, że powstaje „zapas” pełnosprawnej siły roboczej. Prowadzi to do sytuacji, w której przedsiębiorcy nie są zainteresowani zatrudnianiem mniej wydajnych niepełnosprawnych, ponieważ w każdej chwili mogą sięgnąć do zgromadzonego „zapasu” pełnosprawnych pracowników. Sytuacja ta powoduje, że na rynku pracy następuje spadek popytu na pracę niepełnosprawnych, jednocześnie w czasie recesji pracodawcy będą częściej zwalniali niepełnosprawnych, gdyż niskokwalifikowanych pracowników jest łatwo zastąpić innymi zdrowymi pracownikami o podobnych kwalifikacjach, zaś koszt ich przeszkolenia (ang. on-the-jobtraining) do zatrudnienia jest niewielki.

Liczne publikacje naukowe⁷ pozwalają zauważyć, że znaczna większość krajów europejskich zanotowała w ostatnich latach spadek wzrostu gospodarczego mierzonego wartością PKB, zaś jedynie nieliczne kraje, na przykład Polska odnotowały jedynie niewielki wzrost gospodarczy. Bez wątpienia spowolnienie gospodarcze, a także pogorszenie się sytuacji budżetowej krajów europejskich⁸ mogło zgodnie z zasadą LIFO przyczynić się do także do zmiany sytuacji osób niepełnosprawnych na rynku pracy⁹.

Wszystko to sprawia, że warto jest podjąć próbę przedstawienia sytuacji osób niepełnosprawnych na lokalnym rynku pracy w Polsce. Oczywiście należy pamiętać, że zweryfikowanie istnienia zasady LIFO wobec osób niepełnosprawnych na polskim rynku pracy wymagałoby przeprowadzenia wieloletnich badań empirycznych powtarzanych na tym samym lokalnym rynku pracy, tej samej populacji niepełnosprawnych, bądź populacji o podobnym rozkładzie cech społeczno-ekonomicznych itp. Jest to zadanie trudne, a cel prezentowanego artykułu jest jednak dużo skromniejszy. Niniejszy tekst ma na celu przedstawienie sytuacji osób niepełnosprawnych na lokalnym rynku pracy. Badania zostały przeprowadzone w trzech powiatach: sanockim, leskim i bieszczadzkim, będących częścią Polski południowo-wschodniej. Ponadto jako cel tekstu autor postawił sobie poznanie poglądów osób niepełnosprawnych na pracę zawodową oraz identyfikację przejawów dyskryminacji, jakie osoby te napotykają na rynku pracy.

Dodatkowym argumentem przemawiającym za koniecznością lokalnego spojrzenia na sytuację osób niepełnosprawnych na rynku pracy może być stwierdzenie P. Błędowskiego, który słusznie zauważył, że polityka rynku pracy zyskałaby na

sprawie zatrudnienia obywateli polskich w państwach Europejskiego Obszaru Gospodarczego i Szwajcarii oraz obywateli państw EOG w Polsce; Warszawa).

⁷ Zob. K. Żukrowska, *Budżet ogólny Unii Europejskiej w warunkach kryzysu*; [w:] Osiński J. (red.), *Unia Europejska wobec kryzysu ekonomicznego*, SGH Warszawa 2009.

⁸ Por. L. Oręziak, *Strefa euro wobec kryzysu gospodarczego*; [w:] Osiński J. (red.), *op. cit.*, s. 124.

⁹ Należy jednak zauważyć, że w ostatnim dziesięcioleciu w niektórych krajach europejskich sytuacja na rynku pracy pogorszyła się, zaś w innych na przykład w Polsce uległa poprawie zob. Eurostat (2009), s. 36 i dalsze.

efektywności, gdyby była w większym stopniu prowadzona w skali lokalnej i regionalnej¹⁰.

Na wstępie artykułu zostanie przedstawiony syntetyczny opis lokalnego rynku pracy. Następnie zaprezentowana będzie charakterystyka badanej grupy osób niepełnosprawnych i ich sytuacja na lokalnym rynku pracy. W dalszej części tekstu przedstawione będą poglądy badanych respondentów na pracę zawodową i przejawy dyskryminacji, z jakimi badani niepełnosprawni spotkali się na lokalnym rynku pracy. Na samym końcu tekstu zostaną zaś przedstawione wnioski płynące z przeprowadzonego badania ankietowego oraz rekomendacje dla władz samorządowych.

2. CHARAKTERYSTYKA BADANEGO RYNKU PRACY

Region Polski południowo-wschodniej, którego częścią są powiaty sanocki, leski i bieszczadzki, jest obszarem znacznie gorzej rozwiniętym gospodarczo niż większość regionów Polski. Dla zobrazowania tego zjawiska można przywołać dwa główne wskaźniki, którymi zazwyczaj opisuje się poziom rozwoju gospodarczego danego kraju czy regionu to jest wartość produktu krajowego brutto (PKB) i wartość dodana brutto (WDB). Poziom tych dwóch wskaźników dla województwa podkarpackiego¹¹ można przedstawić za pomocą poniższej tabeli.

Tabela 1. Charakterystyka rozwoju gospodarczego woj. podkarpackiego (PKB i WDB)

Wyszczególnienie	2007 r.				2008 r.				WDB	
	PKB		PKB <i>per capita</i>		PKB		PKB <i>per capita</i>		2007 r.	2008 r.
	<i>w mln zł</i>	<i>w %</i>	<i>w zł</i>	<i>%</i>	<i>w mln zł</i>	<i>w %</i>	<i>w zł</i>	<i>%</i>	<i>w %*</i>	<i>w %*</i>
POLSKA	1176737	100	30873	100	1275432	100	33462	100	---	---
woj. podkarpackie	43685	3,7	20829	67,5	48450	3,8	20829	69	3,7	3,8

*WDB - Polska=100%

Źródło: Obliczenia własne na podstawie US 2010

Jak pokazują dane statystyczne, na terenie woj. podkarpackiego zamieszkiwało ok. 5,5% ludności kraju¹², tymczasem PKB wytwarzany na tym terenie w 2008 r. wyniósł jedynie 3,8% całego PKB wytwarzanego na terenie kraju (11 miejsce wśród województw). Dla porównania w 1995 r. PKB wytwarzany w woj. podkarpackim wynosił 4,2% ogólnopolskiego PKB, co niewątpliwie oznacza spadek znaczenia woj. podkarpackiego pod względem wytwarzanego PKB.

Również w przeliczeniu na jednego mieszkańca produkt krajowy brutto jest znacznie niższy niż w innych regionach Polski (16 miejsce wśród województw). Na Podkarpaciu dochód PKB *per capita* przypadający na jednego mieszkańca stanowił 69% produktu przypadającego na statystycznego mieszkańca Polski.

Województwo podkarpackie zajmowało także jedną z ostatnich pozycji wśród województw w RP pod względem całkowitej wartości dodanej brutto wytwarzanej w

¹⁰P. Błędowski, *Partnerstwo na rzecz długotrwale bezrobotnych*, „Dialog” Pismo Dialogu Społecznego, Nr 2/2008, MPiPS, Warszawa 2008.

¹¹ Wartości PKB i WDB nie są dostępne na poziomie powiatów.

¹² GUS, *Rocznik Demograficzny 2010*, Warszawa 2010, s.78, tab. 5.

Polsce. W 2008 r. wartość wytworzonej na Podkarpaciu WDB stanowiła jedynie 3,8 % ogólnopolskiej WDB, co w porównaniu z przodującym województwem mazowieckim było wartością nieznaczną¹³.

Przytoczone wskaźniki pozwalają więc jednoznacznie zauważyć, że charakteryzowany obszar terytorialny w zakresie rozwoju gospodarczego wypada znacznie gorzej niż większość regionów Polski, co niewątpliwie ma wpływ na lokalny rynek pracy.

Krótką charakterystykę rynku pracy w badanych powiatach można przedstawić za pomocą tabeli 2.

Tabela 2. Charakterystyka rynku pracy w powiatach sanockim, leskim i bieszczadzkim latach 2007-2009

	Ludność (w tys.) w 2009r	Saldo migracji* na 1000 mieszkań- ców w 2009r.	Pracujący wg sektorów (w %)** w 2008 r.			Stopa bezrobocia			Udział bezrobotnych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym		
			sektor rolnic- zy	sektor przemysło- wy	sektor usług wy	2007 r.	2008 r.	2009 r.	2007 r.	2008 r.	2009 r.
POLSKA	---	---	19,9	29,6	50,5	11,2	9,5	11,9	7,1	6	7,7
woj. podkarpackie	2101,7	-0,9	27,6	29,3	43,1	14,2	13	15,5	9,6	8,7	10,6
powiat bieszczadzki	26,7	-4,2	26,5	22,1	51,3	21,5	21	24,5	12	12	14,5
powiat sanocki	94,9	-1,5	19,3	41,9	38,8	13,9	10,7	13,8	8,5	6,4	8,5
powiat leski	22	-0,9	28,6	19,1	52,3	22,9	22,4	24,6	13,8	13,5	15,1

*migracji wewnętrznej i zagranicznej

**łącznie z rolnictwem indywidualnym

Źródło: Obliczenia własne na podstawie GUS- Bank Danych Lokalnych; GUS 2010; US 2010; US 2011

Na podstawie tabeli można zauważyć, że w latach 2007-2009 w badanych powiatach występowało wyższe bezrobocie niż w woj. podkarpackim i w Polsce. Wysoki poziom bezrobocia występował zwłaszcza w powiatach leskim i bieszczadzkim (stopa bezrobocia dwukrotnie wyższa niż średnia ogólnopolska). Rynek pracy w powiatach sanockim, leskim i bieszczadzkim charakteryzuje się dużo większą liczbą zatrudnionych w sektorze rolniczym niż średnia ogólnokrajowa, co zresztą było typowe dla całego woj. podkarpackiego. Zła kondycja lokalnego rynku pracy wyrażała się także wysokim udziałem osób pozostających bez pracy w liczbie ludności w wieku produkcyjnym. Na przykład w 2009 r. w badanych powiatach wskaźnik ten był średnio o 5 punktów procentowych wyższy niż wartość ogólnopolska (2009 r. pow. leski 15,1% wobec 7,7% w Polsce).

Bardzo ważnym czynnikiem na lokalnym rynku pracy było wykształcenie (zob. tab. 3).

¹³ Szerzej zob. m.in. Urząd Statystyczny, *Produkt krajowy brutto – Rachunki regionalne w 2008 r.*, Katowice 2010.

Tabela 3. Osoby bezrobotne w powiatach sanockim, leskim i bieszczadzkim według wykształcenia i bezrobocia długookresowego oraz oferty pracy dla niepełnosprawnych w 2009 r.

	Bezrobotni według wykształcenia					% bezrobotnych bez pracy dłużej niż rok	Oferty pracy dla osób niepełnosprawnych**
	wyższe	średnie zawodowe*	średnie ogólnokształcące	zasadnicze zawodowe	podstawowe i niższe		
POLSKA	9,4	22,1	10,8	28,9	28,8	25,8	---
woj. podkarpackie	10,2	25,5	10,3	31,5	22,5		---
powiat bieszczadzki	5,7	22,5	11,5	33,3	27,0	32,1	0
powiat sanocki	10,6	27,8	10,0	32,2	19,4	27,5	3
powiat leski	5,6	27,9	7,2	33,4	25,9	41,5	1

* w tym policealne

**zgłoszone do Urzędów Pracy

Źródło: Jak dla tab. 2

W opisywanych powiatach osoby pozostające bez pracy były niskokwalifikowane, prawie 60% wszystkich bezrobotnych posiadało wykształcenie zasadnicze zawodowe, podstawowe bądź niższe. Cechą lokalnego rynku pracy było także występowanie bezrobocia długookresowego, zwłaszcza w powiecie leskim, gdzie 41,5% ogółu bezrobotnych pozostawało bez pracy dłużej niż rok. Można powiedzieć, że cechy lokalnego rynku pracy dla osób niepełnosprawnych są niekorzystne. Popyt zgłaszany przez pracodawców na pracę osób niepełnosprawnych był praktycznie znikomy (2009 r. w powiatach zgłoszono jedynie 4 oferty pracy), a duże zatrudnienie generowały te sektory, w których zatrudnienie niepełnosprawnych było niewielkie.¹⁴

Oczywiście samo przytoczenie kilku wskaźników ekonomicznych nie pozwala na pełną ocenę charakterystyki rynku pracy w badanych powiatach. Jednakże dokładniejszy opis badanego terenu (w tym przedstawienie wskaźników materialnych i cywilizacyjnych warunków życia ludności, popytu na pracę itd.) spowodowałby dalszy wzrost objętości niniejszego tekstu. Natomiast intencją autora było jedynie zasygnalizowanie czytelnikom, iż powiaty sanocki, leski i bieszczadzki są obszarem słabo rozwiniętym gospodarczo, zaś lokalny rynek pracy jest trudny i specyficzny, bowiem jednym z głównych czynników decydujących o sukcesie jest poziom wykształcenia. Ponadto, jak pokazały dane statystyczne, lokalny rynek pracy jest nieprzyjazny dla osób niepełnosprawnych. Stąd też lokalna polityka rynku pracy powinna być ukierunkowana w szczególny sposób na zwiększanie poziomu kwalifikacji zawodowych ludności lokalnej, w tym grup zagrożonych marginalizacją na przykład osób niepełnosprawnych.

¹⁴ Por. tab. 2 i 3 oraz GUS (2003a), *Osoby niepełnosprawne oraz ich gospodarstwa domowe 2002; część I – Osoby Niepełnosprawne*, Warszawa 2003; GUS (2003b), *Osoby niepełnosprawne oraz ich gospodarstwa domowe 2002; część II – Gospodarstwa Domowe*, Warszawa 2003; GUS (2009), *Rocznik Statystyczny Województwa Podkarpackiego 2009*, Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

3. PRZEPROWADZONE BADANIE

Celem przeprowadzonego badania ankietowego było przedstawienie obecnej sytuacji osób niepełnosprawnych na lokalnym rynku pracy w powiatach sanockim, leskim i bieszczadzkim; poznanie poglądów niepełnosprawnych na pracę zawodową oraz zidentyfikowanie przejawów dyskryminacji, jakie osoby te napotykały na rynku pracy.

Badanie ankietowe zaplanowano na lipiec-wrzesień 2010 r., ostatecznie jednak niskie zainteresowanie osób niepełnosprawnych wymusiło konieczność wydłużenia czasu badań o kolejny miesiąc. Jak już wspomniano, badanie nie cieszyło się zbyt dużym zainteresowaniem niepełnosprawnych i ostatecznie zwrócono 155 wypełnionych ankiet, których wyniki przedstawiono poniżej. Ankieta badawcza zawierała 22 pytania, w większości były to pytania zamknięte bądź półotwarte. Ponieważ część pytań dotyczyła lat 2000-2010 (podnoszenie kwalifikacji zawodowych, częstotliwość zmiany pracy) przy wyborze respondentów zastosowano dobór celowy. Badane osoby niepełnosprawne musiały spełniać kilka ważnych kryteriów, m.in. musiały posiadać prawne potwierdzenie swojej niepełnosprawności co najmniej od dziesięciu lat, być aktywne zawodowo i w wieku produkcyjnym.

Wśród badanych respondentów przeważały kobiety (94 osoby to jest 60%), mężczyzn było 61 osób. W większości badani respondenci zamieszkiwali na wsi (85 osób), natomiast na obszarach miejskich przebywało 70 badanych. Można powiedzieć, że osoby niepełnosprawne poddane badaniu ankietowemu to w większości osoby starsze. Strukturę wieku respondentów z podziałem na pracujących i niepracujących przedstawia tabela 4.

Tabela 4. Wiek badanych osób niepełnosprawnych z podziałem na pracujących i niepracujących

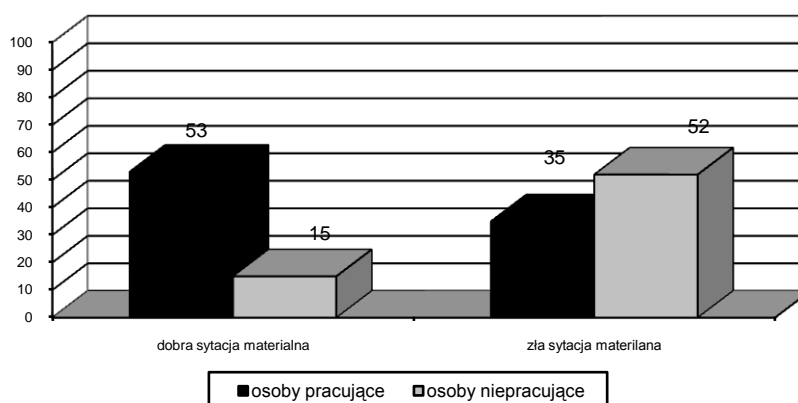
Wyszczególnienie	Osoby niepracujące	Osoby pracujące	Ogółem	
			liczba osób	w %
Wiek: 16-19 lat	1		1	0,6
20-29 lat	10	8	18	11,6
30-39 lat	8	12	20	12,9
40-49 lat	16	28	44	28,4
50 lat i więcej	32	40	72	46,5
Razem	67	88	155	100

Źródło: Obliczenia własne na podstawie przeprowadzonych badań

Dane przedstawione w tabeli pozwalają zauważyć, że prawie 47% badanych było w wieku starszym niż 50 lat. Jednocześnie tabela 4 pokazuje, że osoby niepełnosprawne młode (do 29 lat) w większości pozostawały bez pracy, a wraz ze wzrostem wieku rosła także liczba niepełnosprawnych, którzy wykonywali pracę zawodową. Może więc być to pierwszym sygnałem, że na lokalnym rynku pracy w powiatach sanockim, leskim i bieszczadzkim niepełnosprawnym w młodym wieku jest trudno wkroczyć na rynek pracy. Ale może to być spowodowane również dłuższym stażem pracy u starszych niepełnosprawnych, który sprawia że są oni chętniej zatrudniani niż młode osoby niepełnosprawne. Dodatkowym argumentem przemawiającym właśnie za tym wytłumaczeniem może być także fakt, że aż prawie 80% wszystkich zatrudnionych posiadało staż pracy dłuższy niż 10 lat.

Badane osoby niepełnosprawne w większości pozostawały w związkach małżeńskich (prawie 70% respondentów) i miały złą sytuację materialną¹⁵. Nie powinno to dziwić, gdyż znacząca większość osób niepełnosprawnych, które miały złą sytuację materialną, nie pracowała zawodowo (por. Rys. 1 i 2)

Rys. 1. Sytuacja materialna osób niepełnosprawnych z podziałem na pracujących i niepracujących (liczba osób)

Źródło: Jak dla tab. 4

W przypadku osób określających swoją sytuację materialną jako dobrą, bez pracy pozostawała niewielka grupa osób (jedynie 15 osób). Wśród niepełnosprawnych o dobrej sytuacji materialnej z pomocy społecznej korzystało jedynie 7 osób (na 68 wszystkich o dobrej sytuacji materialnej). Zaskakujący może być fakt, że w grupie osób o złej sytuacji dochodowej jedynie niewielki odsetek osób próbuje poprawić swoją sytuację dochodową korzystając z pomocy społecznej (27 osób to jest 31%). Może to świadczyć o tym, że osoby niepełnosprawne niechętnie zwracają się do ośrodków pomocy społecznej o pomoc, albo też o tym, że osoby te nie przyznają się do korzystania z systemu pomocy społecznej.

Jednym z istotnych argumentów wpływających na sytuację osób niepełnosprawnych na lokalnym rynku pracy jest stan zdrowia, czyli mówiąc inaczej posiadany stopień niepełnosprawności. Natężenie niepełnosprawności w badanej populacji przedstawia tabela 5.

W badanej grupie niepełnosprawnych przeważały osoby z lekkim stopniem niepełnosprawności (92 osoby, to jest 59,4% ogółu badanych), z umiarkowaną niepełnosprawnością było 54 osoby (34,8%), a z najcięższą niepełnosprawnością było jedynie dziewięć osób (5,8%). Można więc powiedzieć, że jest to rozkład zgodny z tendencją występującą w ogólnokrajowej populacji osób niepełnosprawnych.

¹⁵ Sytuację materialną badanych wyznaczano zgodnie z kryterium dochodowym zawartym w ustawie o pomocy społecznej.

Tabela 5- Natężenie niepełnosprawności badanych osób niepełnosprawnych z uwzględnieniem poziomu wykształcenia i podziału na pracujących i niepracujących

Wykształcenie	Stopień niepełnosprawności (<i>liczba osób</i>)						Ogółem	
	lekki		umiarkowany		znaczny		liczba osób	w %
	nie pracuje	pracuje	nie pracuje	pracuje	nie pracuje	pracuje		
Mniej niż podstawowe bądź podstawowe	9	4	6	2			21	13,5
Zasadnicze zawodowe	11	28	7	8	2	1	57	36,8
Średnie ogólne	3	7	4	5	4		23	14,8
Średnie zawodowe*	9	18	8	9	1		45	29,0
Wyższe	1	2	2	3		1	9	5,8
Razem	33	59	27	27	7	2	155	100

* w tym policealne

Źródło: Jak dla tab. 4

W przeprowadzonym badaniu bardzo ważnym czynnikiem, który istotnie wpływał na zatrudnienie niepełnosprawnych, był stopień niepełnosprawności respondentów. W przypadku niepełnosprawnych ze stopniem lekkim aż 59 osób (64,1% wszystkich lekko niepełnosprawnych) wykonywało pracę zawodową. Wraz ze wzrostem natężenia niepełnosprawności rósł procent osób pozostających bez pracy, wśród umiarkowanie niepełnosprawnych pracowało 50% osób, a u znacznie niepełnosprawnych zatrudnionych w chwili badania było jeszcze mniej (jedynie 22,2%). Dane te są zgodne z tendencją występującą w innych krajach europejskich. Na przykład M.K. Jones i P.L. Latreille po analizie walijskiego rynku pracy podawali, że wśród osób niepełnosprawnych ze stosunkowo dobrym stanem zdrowia (*ang. healthisgoodorbetter*- odpowiednik lekkiego stopnia niepełnosprawności) zatrudnionych było 70%, z niezłym stanem zdrowia (*ang. healthis „fair”*) 40% zatrudnionych, a w grupie najciężiej niepełnosprawnych (w Polsce znaczny stopień niepełnosprawności - *ang. healthis „poor”*) pracowało jedynie 13%¹⁶.

Dane statystyczne dotyczące ogólnopolskiej populacji niepełnosprawnych pokazują, że osoby niepełnosprawne są grupą niskokwalifikowaną¹⁷. Podobna sytuacja miała miejsce w przypadku badanych respondentów. Prawie 50% badanych niepełnosprawnych posiadało wykształcenie podstawowe (bądź niższe) lub zasadnicze zawodowe, zaś ukończone studia wyższe miało jedynie 5,8% ogółu (por. tab. 5).

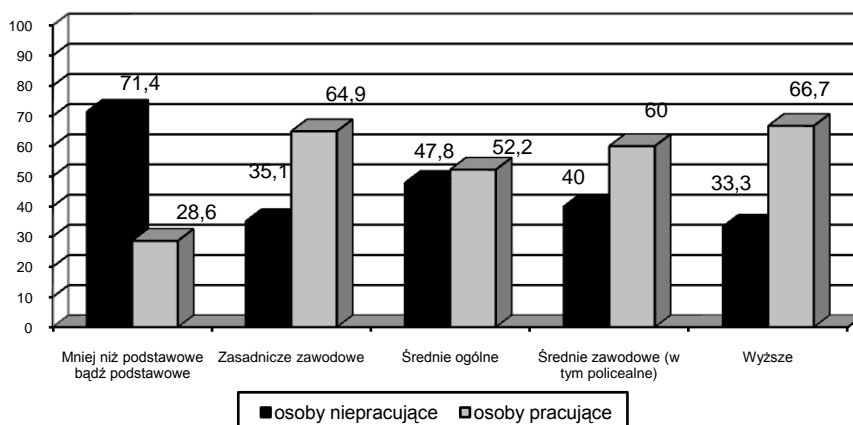
W badanej grupie osób przeważały osoby z wykształceniem średnim zawodowym (29% ogółu). Wielu autorów¹⁸ formułuje hipotezy, iż wraz ze wzrostem poziomu wykształcenia rośnie także liczba osób niepełnosprawnych podejmujących pracę zawodową. Podobną tendencję zanotowano wśród osób niepełnosprawnych objętych badaniem (por. tab. 5 i Rys. 2).

¹⁶Szerzej zob. M.K. Jones and P.L.Latreille(2007), *Disability, Health, Caring and the Labour Market: Evidence From The Welsh Health Survey*, WELMERC Discussion Paper, School of Business and Economics, University of Wales Swansea, s. 13 in.

¹⁷Por. GUS (2003a), *op. cit.*; GUS (2003b), *op. cit.*

¹⁸Zob. T.Hoopengardner(2001), *Disability and work in Poland*; World Bank, Social Protection Discussion Paper, No. 0101; M. Lindeboom, A.Llena-Nozal, B. van der Klaauw, (2006), *Disability and Work: The Role of Health Shocks and Childhood Circumstances*, IZA Discussion Paper No. 2096, Bonn- Germany.

Rys. 2. Poziom wykształcenia niepełnosprawnych z uwzględnieniem podziału na pracujących i niepracujących (w %)

Źródło: Jak dla tab. 4

Jak pokazują dane statystyczne w grupie osób o najniższych kwalifikacjach zawodowych pracowało jedynie 28,6% niepełnosprawnych. Wraz ze wzrostem poziomu wykształcenia rosła także liczba pracujących osób niepełnosprawnych na lokalnym rynku pracy. W grupie osób z najwyższym wykształceniem aż 66,7% pracowało zawodowo. Może to świadczyć o tym, że na rynku pracy w powiatach sanockim, leskim i bieszczadzkim podejmowanie pracy, także w warunkach spowolnienia gospodarczego, jest ściśle uzależnione od poziomu kwalifikacji. Wyniki analiz i badań zagranicznych¹⁹ pokazują, że osoby z lepszym wykształceniem i wyższymi dochodami cieszą się lepszym stanem zdrowia i rzadziej są niepełnosprawne.

W ogólnopolskiej populacji niepełnosprawnych²⁰ długi staż pracy był czynnikiem zwiększającym atrakcyjność niepełnosprawnych dla pracodawców. W grupie badanych osób niepełnosprawnych nie można tak jednoznacznej tendencji zidentyfikować. Badane osoby niepełnosprawne pracowały głównie w polskich firmach prywatnych (zob. tab. 6).

¹⁹M.Lindeboom, A.Llena-Nozal, B. van der Klaauw, (2006), *op. cit.*

²⁰Zob. m.in. GUS (2003a), *op. cit.*; GUS (2003b), *op. cit.*

Tabela 6. Pracujące osoby niepełnosprawne w badanej populacji wg rodzaju firmy (w liczbach i %)

Osoby pracujące w:	liczba osób	w %
- własnej firmie	3	3,4
- firmie prywatnej z udziałem kapitału zagranicznego	4	4,5
- firmie rodzinnej prowadzonej przez któregoś z członków rodziny	3	3,4
- gospodarstwie rolnym	3	3,4
- polskiej firmie prywatnej	63	71,6
- administracji państwowej lub samorządowej	10	11,4
- organizacji społecznej / fundacji	2	2,3
- innej	0	0
Razem	88	100

Źródło: Jak dla tab. 4

Oznacza to, że na lokalnym rynku pracy w powiatach sanockim, leskim i bieszczadzkim znaczące zatrudnienie (prawie 72%) generowały firmy prywatne. Mimo podejmowanych działań (na przykład ogólnokrajowe telewizyjne kampanie reklamowe) sektor publiczny zatrudniał jedynie 11,4% wszystkich pracujących niepełnosprawnych. Niewielkie zatrudnienie generowały m.in. sektor pozarządowy (fundacje, organizacje społeczne), gospodarstwa rolne i firmy prywatne z kapitałem zagranicznym. Najbardziej niepokojącym sygnałem jest jednak fakt, iż osoby niepełnosprawne bardzo rzadko podejmowały własną działalność gospodarczą, jedynie 3,4% wszystkich badanych jako miejsce pracy podawało własną firmę. W porównaniu do rynków zagranicznych²¹ gdzie samozatrudnionych jest prawie 18% pracujących niepełnosprawnych, wartości te wydają się bardzo niskie. Niechęć osób niepełnosprawnych do podejmowania własnej działalności gospodarczej może wynikać z faktu, że badanych można określić jako grupę niskokwalifikowaną (por. tab. 5). Jak zauważają A. Boylan i T. Burchardt decydującym czynnikiem, który miał wpływ na samozatrudnienie osób niepełnosprawnych w Wielkiej Brytanii było właśnie wykształcenie²².

Dodatkowym czynnikiem zniechęcającym osoby niepełnosprawne do przejawiania własnej inicjatywy na rynku pracy może być fakt, że prawie 82% badanych nie podnosiło w ostatnim dziesięcioleciu kwalifikacji zawodowych. Wiedza zdobyta w szkole „starzeje się”, zmieniają się sposoby komunikowania, następuje postęp technologiczny, istnieje więc potrzeba odnawiania, poszerzania i pogłębiania zarówno kwalifikacji zawodowych, jak i ogólnych, stąd też aktywność edukacyjna powinna trwać przez całe życie (tak zwana idea uczenia się przez całe życie; bądź edukacja ustawiczna). Idea ta konieczna jest zarówno w przypadku osób młodszych, jak i starszych, pracujących, czy też nie wykonujących pracy zawodowej. W związku z tym tak znaczący procent respondentów,

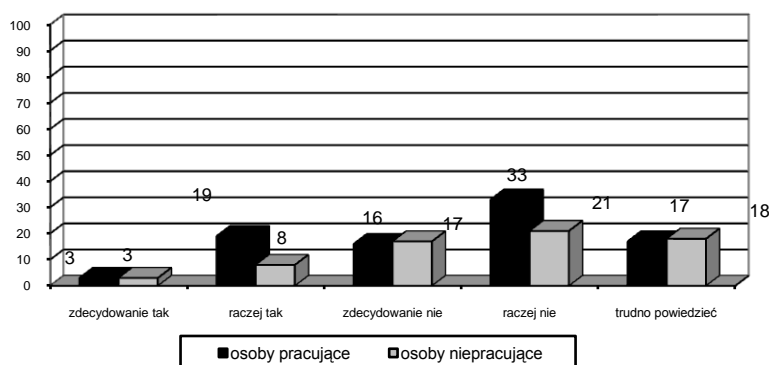
²¹M.K. Jones, P.L. Latreille, (2009), *Disability, Health and the Labour Market: Evidence from the Welsh Health Survey*, „Local Economy”, Vol. 24, No. 3, s.201, tab. 1

²²A.Boylan, T.Burchardt, (2002), *Barriers to self-employment for disabled people; Report prepared for the Small Business Service*, UK. Autorzy podają także, że w Wielkiej Brytanii samozatrudnienie wśród niepełnosprawnych było większe niż u osób zdrowych. Jednakże analiza probitowa przeprowadzona przez tych autorów nie wykazała istnienia większego prawdopodobieństwa samozatrudnienia u niepełnosprawnych niż u osób zdrowych (zob. p. 23, tab. 2.1.)

który w ostatnich dziesięciu latach nie podnosił swoich kwalifikacji zawodowych należy uznać za zjawisko negatywne. Wdrożenie idei kształcenia się przez całe życie wśród niepełnosprawnych w powiatach sanockim, leskim i bieszczadzkim może być więc jednym z największych wyzwań stojących przed lokalną administracją i organizacjami z trzeciego sektora, które chcą poprawić sytuację osób niepełnosprawnych na lokalnym rynku pracy.

W badaniu ankietowym osobom niepełnosprawnym zadano także pytanie, czy w obecnej sytuacji na rynku pracy byłyby gotowe do stworzenia swojego miejsca pracy poprzez samozatrudnienie (zob. Rys. 3).

Rys.3. Gotowość osób niepełnosprawnych do podjęcia samozatrudnienia z podziałem na pracujących i niepracujących (liczba osób)

Źródło: Jak dla tab. 4

Prawie 57% badanych niepełnosprawnych uznało, że nie są zainteresowani podjęciem pracy na własny rachunek. Jedynie 3,9% niepełnosprawnych wyraziło chęć zatrudnienia w tej formie. Zdumiewający może być fakt, że osoby niepełnosprawne niepracujące częściej odrzucały formę samozatrudnienia, a bardziej skłonni do podejmowania działalności gospodarczej byli pracujący.

Należy także zauważyć, że w większości osoby niepełnosprawne z terenu powiatów sanockiego, leskiego i bieszczadzkiego odrzucały możliwość zmiany miejsca zamieszkania, aby podjąć pracę, aż 78% niepełnosprawnych respondentów odpowiadało, że nie byłyby skłonne do przeprowadzki w celu podjęcia pracy.

Właściwie trudno jest mówić o jakiejś wyraźnej tendencji, jeżeli chodzi o częstotliwość zmiany pracy przez niepełnosprawnych na rynku pracy w powiatach sanockim, leskim i bieszczadzkim. W ciągu ostatnich dziesięciu lat 25,8% badanych nie zmieniał pracy (pracowało w jednym miejscu pracy), 47,1% zmieniał jeden raz, a pozostałe 27,1 niepełnosprawnych zmieniał od dwóch do czterech razy.

Niewielka liczba osób niepełnosprawnych prowadzących własną działalność gospodarczą, niechęć do podnoszenia własnych kwalifikacji zawodowych i podejmowania samozatrudnienia, czy wreszcie niechęć do zmiany miejsca zamieszkania świadczą raczej o pasywnej postawie badanych niepełnosprawnych na lokalnym rynku pracy. Zmiana tej postawy może być więc największą barierą w dążeniu do zwiększenia aktywności osób niepełnosprawnych na lokalnym rynku pracy.

Kolejnym celem przeprowadzonego badania było poznanie przejawów dyskryminacji, z jakimi osoby niepełnosprawne spotkały się na lokalnym rynku pracy. Napotkane przejawy dyskryminacji można przedstawić za pomocą poniższej tabeli.

Tabela 7. Przejawy dyskryminacji osób niepełnosprawnych na lokalnym rynku pracy (w liczbach i %)

Wyszczególnienie	Stopień niepełnosprawności (liczba osób)			Ogółem	
	lekki	umiarkowany	znaczny	liczba osób	w %
<u>Napotkane przejawy dyskryminacji na rynku pracy:</u>					
- nie spotkał/a się z przejawami dyskryminacji	31	14	4	49	31,6
- trudności ze znalezieniem pracy	35	20	1	56	36,1
- mało miejsc dla osób niepełnosprawnych w środowisku lokalnym	19	17	2	38	24,5
- wyśmiewanie, „dogryzanie”, obrażanie itp.	6	3	2	11	7,1
- inne (napisz jakie)	1			1	0,6
Razem	92	54	9	155	100,0

Źródło: Jak dla tab. 4

Najczęściej osoby niepełnosprawne jako przejaw dyskryminacji (36,1% wszystkich odpowiedzi) na lokalnym rynku pracy podawały trudności ze znalezieniem pracy, zaś 24,5% badanych jako główny przejaw dyskryminacji uznało zbyt małą liczbę miejsc pracy dla potrzeb niepełnosprawnych. Niestety żaden z respondentów (pomimo istnienia takiej możliwości w ankiecie) nie wytłumaczył na czym polegały te „trudności ze znalezieniem pracy”. Tylko jeden z respondentów wpisał w ankiecie: „Jestem murzynem”, być może chodziło mu o fakt wykonywania pracy za niskie wynagrodzenie. Prawie 32% ogółu badanych podawało, że na lokalnym rynku pracy nie spotkało się z przejawami dyskryminacji.

Istotną częścią badania było określenie, jaką wartość dla osób niepełnosprawnych ma wykonywanie pracy zawodowej. Odpowiedzi badanych respondentów przedstawia tabela 8.

Znacząca liczba badanych podała, że praca zawodowa jest dla nich sposobem zarabiania pieniędzy (54,2% badanych) i warunkiem realizacji planów życiowych (16,8%), a jedynie 12,3% respondentów uznało, że praca jest źródłem satysfakcji. Niewielki odsetek osób niepełnosprawnych wskazywał, że praca zawodowa jest czynnikiem podnoszącym wartość człowieka (1,9% ogółu), usamodzielnieniem (1,9%) i realizowaniem siebie (0,6%), czy też okazją do kontaktów z innymi (2,6%). Z przedstawionych wcześniej danych wynika więc, że badane osoby niepełnosprawne miały czysto „przedmiotowy” stosunek do pracy zawodowej, którą traktowały przede wszystkim jako źródło dochodu. Może to oznaczać, iż niepełnosprawni nie dostrzegali innych walorów pracy zawodowej, chociażby tego że praca może być miejscem kontaktów z innymi ludźmi i może przyczyniać się do osłabiania istniejących stereotypów w społeczeństwie; czy też być miejscem realizowania się i zwiększania poczucia własnej wartości. Prezentowane

badanie pokazuje więc jednoznacznie, że badane osoby niepełnosprawne nie dostrzegają w pracy zawodowej „narzędzia”, dzięki któremu możliwe jest niwelowanie negatywnych konsekwencji niepełnosprawności (takich jak poczucie niższej wartości, deprecjacja roli i pozycji społecznej, poczucia osamotnienia itd.).

Tabela 8. Znaczenie pracy zawodowej dla badanych osób niepełnosprawnych

Praca jest dla mnie przede wszystkim:	Ogółem	
	<i>liczba osób</i>	<i>w %</i>
- źródłem satysfakcji	19	12,3
- warunkiem realizacji planów życiowych (małżeństwo, rodzina)	26	16,8
- sposobem zarabiania pieniędzy	84	54,2
- czynnikiem podnoszącym wartość człowieka w oczach innych, dającym szacunek	3	1,9
- zaspokajaniem potrzeb	10	6,5
- usamodzielnieniem	3	1,9
- realizowaniem siebie	1	0,6
- wykorzystywaniem wyuczonego zawodu	1	0,6
- realizacją zawodową	1	0,6
- kontaktem z innymi ludźmi	4	2,6
- inne (wpisać jakie)	2	1,3
brak odpowiedzi	1	0,6
Razem	155	100

Źródło: Jak dla tab. 4

4. WNIOSKI

Przeprowadzone badania nie mają oczywiście charakteru reprezentatywnego, stąd wnioski płynące z badań nie pozwalają na wyciągnięcie w pełni uprawnionych wniosków ogólnych dotyczących skali całego kraju. Jednakże rozbudowana analiza wstępna zebranego materiału może być podstawą do dalszych bardziej szczegółowych analiz.

Wydaje się, że spowolnienie gospodarcze nie wpłynęło znacząco na sytuację osób niepełnosprawnych na lokalnym rynku pracy. Może o tym świadczyć m.in. fakt, że osoby niepełnosprawne na długo przed pogorszeniem się sytuacji gospodarczej kraju pozostawały bez pracy. Zasada LIFO nie znalazła więc w tym przypadku uzasadnienia, bo niezależnie od kondycji gospodarki, na rynku pracy w powiatach sanockim, leskim i bieszczadzkim podaż dostępnych zasobów pracy znacząco przewyższała popyt, co objawiało się m.in. wysoką stopą bezrobocia. Popyt na pracę osób niepełnosprawnych był znikomy, co sprawiało, że sytuacja tej grupy osób na lokalnym rynku pracy była zła.

Jednym z niepokojących czynników dotyczących niepełnosprawnych zidentyfikowanych w badaniu jest pasywna postawa tej grupy osób na rynku pracy. Badane osoby niepełnosprawne nie wykazywały chęci do podnoszenia własnych kwalifikacji zawodowych, podejmowania działalności gospodarczej czy też zmiany miejsca zamieszkania, aby podjąć pracę. Może to świadczyć o małej mobilności tej grupy społecznej na lokalnym rynku pracy. Jest to zjawisko niepokojące, ponieważ jak pokazują

wyniki badań zagranicznych, samozatrudnienie może być skutecznym „narzędziem” rozwiązującym problemy aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych.

Przeprowadzone badanie pokazało także, że osoby niepełnosprawne nie dostrzegają „pozapłacowego” znaczenia pracy zawodowej. Znaczna część badanych traktowała pracę jedynie jako źródło dochodu i zaspokajania potrzeb materialnych. Tymczasem w przypadku tej grupy osób praca nie tylko ma zapewniać dochód, ale przyczyniać się do niwelowania negatywnych skutków niepełnosprawności.

W większości badani respondenci niepełnosprawni podawali, że trudność ze znalezieniem pracy to główny przejaw dyskryminacji na lokalnym rynku pracy. Zjawiskiem pozytywnym jest natomiast fakt, że znacząca liczba osób niepełnosprawnych nie spotkała się z żadnymi przejawami dyskryminacji, a jedynie niewielka grupa osób podawała, że była stygmatyzowana na rynku pracy ze względu na swój stan zdrowia.

W wyniku przeprowadzonych badań pod adresem lokalnej administracji należałoby sformułować następujące rekomendacje:

- Lokalna polityka rynku pracy względem osób niepełnosprawnych powinna być ukierunkowana na podnoszenie kwalifikacji zawodowych. Wzrost kwalifikacji zawodowych niepełnosprawnych nie tylko przyczyni się do poprawy ich sytuacji na rynku pracy, ale także zwiększy chęć tej grupy osób do samozatrudnienia. Zwiększenie kwalifikacji zawodowych niepełnosprawnych przyczyni się także do większej stabilizacji osób niepełnosprawnych na rynku pracy w czasie spowolnienia gospodarczego, gdy znacząco spada popyt na pracę osób niskokwalifikowanych.
- Pasywna postawa osób niepełnosprawnych na rynku pracy i traktowanie pracy jedynie jako źródła dochodu, wymaga zapoznania tej grupy z innymi walorami pracy zawodowej. Należy uświadomić osobom niepełnosprawnym, iż praca zawodowa może m.in. niwelować negatywne konsekwencje niepełnosprawności. Wskazane byłoby więc przeprowadzenie lokalnych kampanii informacyjnych wśród osób niepełnosprawnych i zaangażowanie do tego przedsięwzięcia organizacji trzeciego sektora.
- Konieczne wydaje się włączenie organizacji pozarządowych w proces pomocy niepełnosprawnym na rynku pracy. Organizacje te mogą nie tylko pełnić rolę pomocowe, ale jak pokazują doświadczenia zagraniczne, mogą generować znaczące zatrudnienie osób niepełnosprawnych.

LITERATURA

- [1] Banks J., Kapteyn A., Smith J.P., Van Soest A., *International Comparisons of Work Disability*, Working Paper WR-155, RAND Corporation, USA 2004
- [2] Błędowski P., *Partnerstwo na rzecz długotrwale bezrobotnych*, „Dialog” Pismo Dialogu Społecznego, Nr 2/2008, MPiPS, Warszawa 2008
- [3] Boylan A., Burhardt T., *Barriers to self-employment for disabled people*, Report prepared for the Small Business Service, October 2002, UK 2002
- [4] Burkhauser R. V., Daly M.C., Houtenville A.I., Nargis N., *Economic outcomes of working-age people with disabilities over the business cycle: an examination of the 1980s and 1990s*, Working Papers in Applied Economy Theory 2001-17, Federal Reserve Bank of San Francisco 2001

- [5] Eurostat, *Labour market statistic*; Theme: Population and social conditions, Collection: Pocketbooks, 2009 edition, Luxembourg 2009
- [6] Główny Urząd Statystyczny (2003a), *Osoby niepełnosprawne oraz ich gospodarstwa domowe 2002; część I – Osoby Niepełnosprawne*, Warszawa, październik 2003
- [7] Główny Urząd Statystyczny (2003b), *Osoby niepełnosprawne oraz ich gospodarstwa domowe 2002; część II – Gospodarstwa Domowe*, Warszawa, grudzień 2003
- [8] Główny Urząd Statystyczny, *Rocznik Statystyczny Województwa Podkarpackiego 2009*, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów 2009
- [9] Główny Urząd Statystyczny, *Rocznik Demograficzny 2010*, Warszawa, październik 2010
- [10] Goldstone C., Meager N., *Barriers to Employment for Disabled People*, In-house report 95, Department for Work and Pensions, UK1995
- [11] Hoopengardner T., *Disability and work in Poland*, World Bank, Social Protection Discussion Paper, No. 0101, January 2001
- [12] Jones M. K., *Is there employment discrimination against the disabled?*, "Economics Letters", Elsevier, vol. 92(1), s. 32-37, July 2006
- [13] Jones M. K., *How accurate are estimates of the impact of disability on labour market participation? Evidence from the Health Survey for England*, WELMERC Discussion Paper 2007-06; School of Business and Economics, University of Wales Swansea 2007
- [14] Jones M. K., Jones R. J., Latreille P. L. and Peter J Sloane P. J., *Training, Job Satisfaction and Workplace Performance in Britain: Evidence from WERS 2004*, IZA Discussion Papers 3677, Institute for the Study of Labor (IZA), September 2008, Germany 2008
- [15] Jones M.K. and Latreille P. L., *Disability, Health, Caring and the Labour Market: Evidence From The Welsh Health Survey*; WELMERC Discussion Paper, School of Business and Economics, University of WalesSwansea, January 2007
- [16] Jones M.K., Latreille P. L., *Disability, Health and the Labour Market: Evidence from the Welsh Health Survey*; "Local Economy", Vol. 24, No. 3, May 2009, s. 192–210
- [17] Kruse D., Schur L., *Employment of People with Disabilities Following the ADA*, "Industrial Relations" 42(1) 2003, s. 31 - 66
- [18] Lindeboom M., Llena-Nozal A., van der Klaauw B., *Disability and Work: The Role of Health Shocks and Childhood Circumstances*, IZA Discussion Paper No. 2096, Bonn-Germany, April 2006
- [19] LixinCai and Guyonne Kalb, *Health Status and Labour Force Participation: Evidence from the HILDA Data*; Melbourne Institute Working Paper No. 4/04, Melbourne Institute of Applied Economic and Social Research, The University of Melbourne, Australia 2004
- [19] Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej- Departament Migracji, *Informacja w sprawie zatrudnienia obywateli polskich w państwach Europejskiego Obszaru Gospodarczego i Szwajcarii oraz obywateli państw EOG w Polsce*, Warszawa maj 2009 r.
- [20] Ořeziak L., *Strefa euro wobec kryzysu gospodarczego*[w] Osiński J. (red.), *Unia Europejska wobec kryzysu ekonomicznego*, SGH Warszawa 2009
- [21] Osiński J. (red.), *Unia Europejska wobec kryzysu ekonomicznego*, SGH Warszawa 2009
- [22] Osiński J., Sztaba S. (red.), *Nauki społeczne wobec kryzysu na rynkach finansowych*, seminarium naukowe 1 grudnia 2008 r., KES SGH, Warszawa 2008

- [23] Schumpeter J. A., *The Explanation of the Business Cycles*, "Economica", Vol. VII, December 1927, s. 286 - 311
- [24] Sławiński A., *Przyczyny globalnego kryzysu bankowego*[w] Osiński J., Sztaba S. (red.), *Nauki społeczne wobec kryzysu na rynkach finansowych*, seminarium naukowe 1 grudnia 2008 r., KES SGH, Warszawa 2008
- [25] Urząd Statystyczny, *Produkt krajowy brutto – Rachunki regionalne w 2008 r.*, Katowice, październik 2010
- [26] Urząd Statystyczny, *Ruch Naturalny i Migracje Ludności na obszarach przygranicznych przy zewnętrznej granicy Unii Europejskiej na terenie Polski w 2009 r.*, Rzeszów, styczeń 2011
- [27] Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. *o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy* (Dz. U. z 2008 r. Nr 69 poz. 415 z późn. zm.)
- [28] Yelin E.H. and Katz P.P., *Labor force trends of persons with and without disabilities*; "Monthly Labor Review", October 1994
- [29] Żukrowska K., *Budżet ogólny Unii Europejskiej w warunkach kryzysu*, w: Osiński J. (red.), *Unia Europejska wobec kryzysu ekonomicznego*, SGH Warszawa 2009

DISABLED PEOPLE ON THE LOCAL LABOR MARKET DURING AN ECONOMIC SLOWDOWN

Situation of people with disabilities on the labor market depends on many factors. One of those factors is economic situation of the country. During the economic slowdown disabled people can be in a considerably worse position on the labor market than people with good health. In this article we present the results of empirical research on disabled people's situation on the labor market during economic slowdown. The research was made in three selected administrative districts sanocki, leski and bieszczadzki. The article is also an attempt to show: what value for disabled has work; and what forms of discrimination disabled people meet on the labor market.